

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 80:929.532(044)"18/19"-05Jagić, V.
Pregledni članak
Review

VERA BLAŽEVIĆ KREZIĆ

Primljeno: 11. 03. 2024.

Filozofski fakultet

Prihvaćeno: 24. 06. 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku DOI:<https://dx.doi.org/10.21857m16wjcw5w9vblazevic1@ffos.hr>

TKO JE SAVJESTAN, A TKO MLITAV BIO?! JAGIĆEVA SPOMENA VRIJEDNA ZAPAŽANJA O (HRVATSKIM) CRKVENOSLAVENSKIM BOGOSLUŽNIM KNJIGAMA 19. I 20. STOLJEĆA

Obrađujući relevantnu literaturu i arhivsko gradivo, ponajprije pisma Vatroslava Jagića upućena Dragutinu Antunu Parčiću i Josipu Vajsu, ovaj rad nastoji pokazati oblike Jagićeve podrške hrvatskom novocrkvenoslavenskom projektu u drugoj polovici 19. te u prvoj polovici 20. stoljeća. Još otkako je 1868. uvršten u Strossmayerov odbor za izradbu hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga, prati se njegova savjetodavna filološka potpora, najprije pružana Dragutinu Antunu Parčiću, sastavljaču glagoljskoga *Misala* iz 1893., a u prvoj polovici 20. stoljeća i Josipu Vajsu, Parčićevu nasljedniku, prireditelju latinicom prepisanoga glagoljskog *Misala* iz 1927. Istraživanjem se utvrdilo da Jagićeva uloga u tom izdvojenom segmentu novije povijesti hrvatskoga glagolizma svakako nije zanemariva, štoviše, ona se pokazuje odlučujućom kada, primjerice, u obzir uzmemo činjenicu da Jagiću imamo zahvaliti što 19-stoljetni glagoljski *Misal* i danas zovemo "Parčićevim trijumfom slavenske filologije", kako je to slavistički velikan zapisao u svojoj glasovitoj kritici *Misala*, objavljenoj 1894. u *Arhivu za slavensku filologiju*.

Ključne riječi: Vatroslav Jagić; korespondencija; hrvatske novocrkvenoslavenske liturgijske knjige; *Parčićev misal*; druga polovica 19. stoljeća i prva polovica 20. stoljeća.

1. UVOD

Budući da su ćirilometodski pokret i pripadajuća mu znanost u drugoj polovici 19. stoljeća bitno obilježili kulturno-javni život hrvatskih zemalja, i Vatroslav Jagić je – kao slavist *svjetskoga glasa* – dao svoj obol jednoj od najvažnijih zadaća hrvatske *Cyrrilomethodiane*, tiskanju *novih* liturgijskih knjiga – poglavito *Misala* – za ovdašnje katolike rimskoga obreda koji se izvodi na staroslavenskom jeziku. Premda je riječ o knjigama sasvim praktične namjene, njihovo je objelodanjivanje nosilo jasne crkveno-političke implikacije, bilo da osnažuje *patchwork* razjedinjenih udova domovine, bilo da podupire (južno)slavensku uzajamnost i/ili jedinstvo Crkava pod kapom rimskoga Prvosvećenika. Još kada se u obzir uzme uvažavanje postulata moderne slavističke znanosti, Jagićev angažman u oblikovanju novih crkvenoslavenskih bogoslužnih knjiga u drugoj polovici 19. stoljeća ne samo da ne iznenađuje nego je i posve prirodan i očekivan. Zadatak je ovoga priloga istražiti i prikazati taj Jagićev angažman koji se najjasnije otkriva glasovitom kritikom *Rimskoga misala slavenskim jezikom*,¹ za čije je objelodanjivanje 1893. godine u rimskoj Propagandinoj tiskari zaslužan hrvatski filolog – Dragutin Antun Parčić – “neocijenjeni fratar” i kanonik ilirskoga Zavoda sv. Jeronima koji je bio “istinskim redaktorom izdanja”. Nakon što je 1894. tekstom *Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate* Vatroslav Jagić u časopisu *Archiv für slavische Philologie*² novi glagoljski misal prvi (ili među prvima) zapravo nazvao *Parčićevim*, ocijenivši ga trijumfom slavenske filologije “naprama ignoranciji posljednjih dvaju stoljeća”, u *Arhivu* je 1910.³ uslijedilo Jagićevo objavljivanje Parčićevih pisama iz kojih se jasno očitava stasavanje novocrkvenoslavenske jezične koncepcije, a posredno i Jagićev doprinos njezinim temeljima i nadgradnji. Maločas istaknuta posrednost našim se

¹ Punim imenom *Rimski Misalъ slavѣnъskimъ ezikomъ presv. G. N. Urbana Papi VIII povelѣniemъ izdanъ – Missale Romanum Slavonico idiomate ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum s. Pii V Pontificis Maximi iussu editum Clementis VIII. Urbani VIII et Leonis XII auctoritate recognitum* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1893.; ²1896.; ³1905.). Godine 1927. pod Vajsovom je uredničkom palicom objavljena latinična inačica hrvatskoga novocrkvenoslavenskog *Misala* pod naslovom *Rimski misal slovѣnskijemъ jezikomъ presv. G. N. Urbana Papi VIII povelѣnjemъ izdanъ – Missale Romanum Slavonico idiomate ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum s. Pii V Pontificis Maximi iussu editum, a Pio X reformatum et SSmi D. N. Pii XI auctoritate vulgatum* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1927., dvopismen je ostao samo *Kanon mise*).

² Vatroslav JAGIĆ, “Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum (...)”, Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 16, Berlin, 1894., 210–216.

³ Vatroslav JAGIĆ, “Kleine Mitteilungen: Erinnerungsblätter an Ivan Berčić und Dragutin Parčić”, Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 31, Berlin, 1910., 288–300. U novije je vrijeme o tim Pačićevim pismima Jagiću pisao A. Jembrih. Vidi: Alojz JEMBRIH, *Korespondencija iz Jagićeve ostavštine pohranjene u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2022., 73–95.

istraživanjem namjerava konkretizirati tako što će se predstaviti i analizirati dosada nepoznati (ili barem manje poznati) ulomci *Jagić-Parčičeve* korespondencije: četiri pisma kojima je od godine 1869. do godine 1887. Vatroslav Jagić odgovarao Parčiću, a koja se čuvaju u Arhivu Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša na Ksaveru u Zagrebu te u Arhivu samostana sv. Marije u Glavotoku.⁴

Projekt je svoje prepoznatljivo mjesto zauzeo i u Jagićevu preglednu tekst *Hrvatska glagolska književnost* iz Vodnikove *Povijesti hrvatske književnosti*⁵ te u njegovu memoarsko-autobiografskom tekstu *Spomeni mog života*.⁶ Ondje sastavljanje i otiskivanje novocrkvenoslavenskih liturgijskih knjiga za (Hrvate) katolike iskrsava kao tema prepiske vođene s istaknutim ćirilometodskim figurama, od biskupa Strossmayera do Jovana Sundečića, dvorskoga tajnika crnogorskoga kneza Nikole I. Petrovića Njegoša. Iako Jagić izrijeком tvrdi da u tom poslu nije “nimalo učestvovao” te da “sav teret izrađivanja novog misala pade na leđa oca Parčića”, danas je posve jasno da bi bez Vatroslava Jagića bilo mnogo teže steći uvid u onodobnu jezičnu koncepciju hrvatskih glagoljaša – ćirilometodijanaca, primjerice potrebu zadržavanja (i revitaliziranja) crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskom redakcijskom ruhu, odnosno položaj glagoljice, ćirilice i latinice u temeljnim liturgijskim knjigama. Vatroslav Jagić projekt nije napustio ni u prvim desetljećima 20. stoljeća, pred sam kraj svoga životnog puta, tj. nakon što je osnovana Staroslavenska akademija (1902.) i nakon što je 1918./1919. jugoslavenski katolički episkopat nastojao izboriti pravo na bogoslužje na crkvenoslavenskom jeziku za čitavo područje

⁴ Uvid u arhivsko gradivo realiziran je ljubaznošću Parčičevih sljedbenika – suvremenih franjevac trećoredaca glagoljaša – kojima ovim putem poimence zahvaljujemo: fra Ivi Martinoviću, tadašnjem provincijalu (Provincijalat franjevac trećoredaca glagoljaša); fra Zvonimiru Brusaču, provincijskom tajniku i gvardijanu samostana sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu; fra Anti Gariću, gvardijanu samostana sv. Marije u Glavotoku; fra Mirku Miškoviću, samostanskom i župnom vikaru iz Belišća (Župa sv. Josipa Radnika). U literaturi je postojanje tih pisama, i drugih koja se tiču objelodanjivanja *Misala i Obrednika*, odnosno primijenjene jezično-pismovne koncepcije, ovjerio Anđelko Badurina. Vidi: Anđelko BADURINA, “Nepoznati Parčić”, *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Život i djelo Dragutina A. Parčića (160. obljetnica rođenja i 90. obljetnica smrti hrvatskoga jezikoslovca, Zadar – Preko, 18. i 19. listopada 1992.)*, Matica hrvatska – Ogranak Zadar, gl. ur. Julije DEROSI, Zadar, 1993., 155–182, ovdje 178–181. Antun Josip Soldo u svome je radu o Parčiću k tomu zabilježio: “Jagić je odgovarao Parčiću na njegova pisma, ali mi ih nemamo. (...) Bilo bi dobro pronaći Jagićeve odgovore.” Vidi: Antun Josip SOLDI, “Antun Dragutin Parčić i njegov glagoljski misal”, *Slovo*, 39–40, Zagreb, 1990., 167–186, ovdje 174.

⁵ Vatroslav JAGIĆ, *Hrvatska glagolska književnost*. U Branko VODNIK, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća s uvodom Vatroslava Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913., 9–60.

⁶ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mog života, I deo (1838–1880)*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga LXXV, Beograd, 1930.
Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mog života, II deo (1880–1923)*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga CIV, Beograd, 1934.

tadašnje države. Zagrebački nadbiskup A. Bauer Jagićevo je “ozbiljno pismo” tada ostavio “bez odgovora”, što srećom nije učinio Josip Vajs, filolog koga bismo mogli nazvati Parčićevim apologetom i nasljednikom, a koji je zaslužan za transkribirano misalsko izdanje iz godine 1927. Dijelovi njihove korespondencije, koja se tiče naznačene problematike, utkani su u Vajsove *misalske rasprave*⁷ objavljene u časopisu *Sveta Cecilija* (1919.–1927.). Njima je – i što se Jagića i što se samoga projekta tiče – stavljena svojevrsna *točka na i*, pa se *Parčić-Vajsovo* treće izdanje misala iz 1905. godine drži posljednjom hrvatskoglagoljskom liturgijskom knjigom.

Kako je pitanje novocrkvenoslavenskih liturgijskih knjiga u najvećoj mjeri aposrofirano u Jagićevim (privatnim) pismima i memoarskoj građi, ono rasvjetljuje neke manje znane ideje i sklonosti društvenoga trenutka, uopće radnu etiku aktera spomenutoga projekta, među kojima je – Jagićevim riječima – bilo “mlitavih”, a srećom i “savjesnih”, čak “presavjesnih”.⁸

2. JAGIĆEVO UKLJUČIVANJE U ODBOR ZA IZRADBU GLAGOLJSKIH LITURGIJSKIH KNJIGA

Budući da je godine 1867. Sveta Stolica biskupu Strossmayeru povjerila zadatak oblikovanja i izdavanja *novih* crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga,⁹ počelo se razmišljati o sastavljanju odbora za izradbu glagoljskih liturgijskih knjiga čijim članovima, uvažavajući načelo stručnosti i teritorijalnosti, trebaju postati slavisti – inozemni i tuzemni profesori i znanstvenici, pa svećenici glagoljaši – praktičari, kao

⁷ Josip VAJS, “Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom”, *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu s glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijina društva i Saveza hrvatskih pjevačkih društava u Zagrebu*, 18/6, Zagreb, 1924., 173–176.

⁸ Parčićev crkvenoslavenski projekt Tandarić ocjenjuje znanstvenim, za knjigu praktične namjene dapače i preznastvenim (Josip TANDARIĆ, *Oživljavanje hrvatske redakcije staroslavenskog jezika u bogoslužju*. U *Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., 78–84, ovdje 82), čime se oživljuju polazišne Jagićeve tvrdnje: u svojoj kritici, a zapravo pohvali *Misala* priznao je da je Parčićev misalski tekst previše učen za praktičnu primjenu: “Der von Dr. Parčić hergestellte Text sieht mir für einen praktischen Gebrauch beinahe zu gelehr aus”. (V. JAGIĆ, “Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum (...)”, 213).

⁹ Milica LUKIĆ, *Čirilometodska baština u hrvatskom javnom životu 19. stoljeća (Filološki i kulturološki kontekst)* (doktorska disertacija u strojopisu), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005., 30–32. Vidi i: Milica LUKIĆ, “Dragutin Antun Parčić i njegov Rimski misal slavenskim jezikom (Rim, 1893.) – (u povodu 100. obljetnice Parčićeve smrti i pretiska njegova glagoljskog Misala u Crnoj Gori)”, Institut za crnogorski jezik i književnost, *Lingua Montenegrina*, 5/2 (10), Cetinje, 2012., 317–337; Milica LUKIĆ, Marina PILJ TOMIĆ, “Staroslavenske liturgijske knjige na hrvatskom nacionalnom prostoru u XIX. stoljeću”, Institut za crnogorski jezik i književnost, *Lingua Montenegrina*, 3/2 (6), Cetinje, 2010., 75–107.

i predstavnici Akademije. U literaturi čitamo kako je biskup Strossmayer u odbor uvrstio slovačkoga slavista Martina Hattalu i još uvijek u domovini djelujućega Vatroslava Jagića,¹⁰ uz Ivana Berčića¹¹ i Mihovila Pavlinovića, svećenike iz dalmatinskih biskupija, Zadarske i Splitske, koji su istovremeno bili pouzdani poznavatelji glagoljice i bogoslužja na crkvenoslavenskom jeziku. Njihovo je djelovanje nadzirao Franjo Rački, inače predstavnik Jugoslavenske akademije, povjesničar i pripadnik Senjske, zatim Zagrebačke biskupije. U odboru za sastavljanje i uređivanje novih liturgijskih knjiga naposljetku su djelovali: Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, potom Ivan Berčić, Vatroslav Jagić i Đuro Daničić, a od 1878. prema službenoj Propagandinoj¹² odluci i *svetojeronimski* kanonici Ivan Črncić i Dragutin Antun Parčić.¹³ Angažman Vatroslava Jagića i Dragutina Antuna Parčića u izradi hrvatskih crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga, poglavito *Misala*, aktivira se ipak pismom koje im 28. rujna 1868. upućuje biskup Strossmayer. Vatroslav Jagić svoje je prepisao i objavio u prvoj knjizi *Spomena*, dok se pismo upućeno Dragutinu Antunu Parčiću čuva u Arhivu Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša na Ksaveru u Zagrebu.¹⁴ Ti nam izvori kazuju da je odborom zaista "upravljao" Franjo Rački te da su Ivan Berčić i Dragutin Antun Parčić od samoga početka poimani nosećim figurama u filološko-jezikoslovnim poslovima koji se tiču novih bogoslužnih knjiga:

¹⁰ Usp. Stjepan DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti, Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006., 15–44.

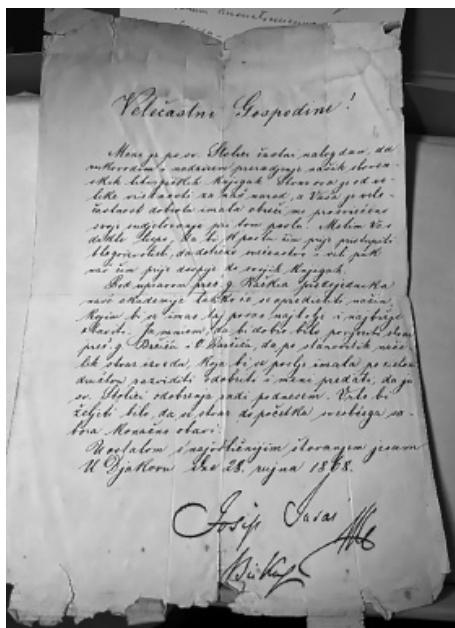
¹¹ Kao profesor staroslavenskoga jezika u zadarskom nadbiskupskom sjemeništu Ivan Berčić u svojim je udžbenicima staroslavenskoga jezika počeo osmišljavati vlastitu koncepciju revitalizacije hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Riječ je o sljedećim naslovima: *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis* (1859.), *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig* (1860.), *Čitanka staroslovenskoga jezika* (1864.). S njegovim se polazišnim prijedlozima Vatroslav Jagić, čini se, nije u potpunosti slagao jer su još uvijek bili ovisni o ukrajiniziranoj grafiji i rječniku 17-stoljetnih i 18-stoljetnih liturgijskih izdanja Rafaela Levakovića i Mateja Karamana: "Nego moram izpovjediti, da mi se postupak Brčićev nedopada: u onom, što je prvi diel njegove krestomatije, osta jošte odviše u stopah Levaković-Karamanovih". Usp. Vatroslav JAGIĆ, *Evangelje u slověnskom prievodu. Historičko-filologički nacrt*. U *Tisućnica slovjskih apostoloh sv. Cirila i Metoda*, Tiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1863., 29–66, ovdje 64. Vidi i: J. TANDARIĆ, *Oživljavanje hrvatske redakcije staroslavenskog jezika u bogoslužju*, 80.

¹² Sacra Congregatio de Propaganda Fide – Sveta kongregacija za širenje vjere (Rim, 1622.)

¹³ Vidi: Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnimi radnjami za Crkvu i Domovinu. O novocrkvenoslavenskom jeziku Parčićeva misala iz 1893.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2020., 29, 41.

¹⁴ Njega 1998. spominje Igor Gostl, a poslije i Vjekoslav Ćosić koji 2003. objavljuje Parčićeva pisma Strossmayeru (13 pisama, Arhiv, HAZU), a 2010. i njegova pisma upućena Franji Račkom (20 pisama, Arhiv, HAZU). Usp. Igor GOSTL, *Dragutin Antun Parčić*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., 65; Vjekoslav ĆOSIĆ, "Parčićeva pisma Strossmayeru (Predavanje u povodu 100. obljetnice smrti Dragutina Antuna Parčića 19. prosinca 2002.)", Ogranak Matice hrvatske u Zadru, *Zadarska smotra*, LII/1–2, Zadar, 2003., 55–98, ovdje 56; Vjekoslav ĆOSIĆ, "Parčićeva pisma Račkome", Ogranak Matice hrvatske u Zadru, *Zadarska smotra*, LIX/3–4, Zadar, 2010., 83–117.

“Veleučeni Gospodine. Meni je po sv. stolici častni nalog dan, da rukovodim i nadzirem preradjenje naših slovenskih liturgičkih knjiga. Stvar ova je od velike vrijednosti za naš narod, a Vaša je veleučenost dobrotu imala obreći mi prosviešteno svoje sudjelovanje pri tom poslu. Molim Vas dakle liepo, da bi k poslu čim prije pristupiti blagoizvolili, da dotično svećenstvo i vrli puk naš čim prije dospije do svojih knjiga. **Pod upravom preč. g. Račkia** (sic) predsjednika naše akademije lahko će se opredieliti način, kojim bi se imao taj posao najbolje i najbrže obaviti. **Ja mniem, da bi dobro bilo povieriti stvar preč. g. Brčiću i ot. Parčiću, da po stanovitih načelih stvar izvedu** (istaknula V.B.K.), koja bi se poslije imala po celom društvu razviditi, odobriti i meni predati, da ju sv. stolici odobrenja radi podnesem; vrlo željeti bi bilo, da se stvar do početka sveobćega sabora konačno obavi. U ostalom s najodličnijim poštovanjem jesam. U Djakovu dne 28 Rujna 1868 Josip Juraj m. p. B. DJ.” (iz pisma biskupa Strossmayera Vatroslavu Jagiću, 28. rujna 1868.)¹⁵

Slika 1. Pismo biskupa Strossmayera Dragutinu Antunu Parčiću (28. rujna 1868.), Arhiv Provincije franjevaca trećoredaca glagoljaša na Ksaveru u Zagrebu

Velečastni Gospodine!

Meni je po sv. Stolici častni nalog dan, da rukovodim i nadzirem preradjenje naših slovenskih liturgičkih knjigah. Stvar ova je od velike vrijednosti za naš narod, a Vaša je velečasnost dobrotu imala obreći mi prosviećeno svoje sudjelovanje pri tom poslu. Molim Vas dakle liepo, da bi k poslu čim prije pristupiti blagoizvolili, da dotično svećenstvo i vrli puk naš čim prije dospije do svojih knjigah. **Pod upravom preč. g. Račkia** predsjednika naše akademije lahko će se opredieliti način, kojim bi se imao taj posao najbolje i najbrže obaviti. **Ja mniem, da bi dobro bilo povjeriti stvar preč. g. Brčiću i o. Parčiću, da po stanovitih načelih stvar izvedu** (istaknula V.B.K.), koja bi se poslije imala po celom društvu razviditi odobriti i meni predati, da ju sv. Stolici odobrenja radi podnesem. Vrlo bi željeti bilo, da se stvar do početka sveobćega sabora konačno obavi. U ostalom s najodličnijim štovanjem jesam.

U Djakovu dne 28. rujna 1868.

Josip Juraj Strossmayer,
biskup

U posmrtnom govoru upućenom Ivanu Berčiću, koji je 2. srpnja 1870. bio pročitana "u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti", a potom i objavljen kao uvodnik u Berčićevu knjigu *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu Svetih Ćirila i Metuda* (1870.),¹⁶ Vatroslav Jagić poimence nabraja Berčićeve udžbenike staroslavenskoga jezika koji vješto kombiniraju pedagoški i znanstveni pristup, iznoseći na svjetlo dana "uglatu iliti hrvatsku glagolicu" kao i prijedlog sadržajno-jezičnoga korigiranja hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga. U istom se tekstu Jagić osvrće na djelovanje 19-stoljetnoga odbora za izradbu glagoljskih liturgijskih knjiga, komu – smrću Berčićevom – "nesta upravo glave", "prvoga i najvještijega poslenika":

"Pokojnik nije tada još za cielo slutio, da će taj posao danas sutra upravo njemu povjeren biti. (...) Nitko nije bolje od pokojnoga Brčića, koji i sam bijaše pop glagoljaš, osjećao potrebu temeljite revizije sadašnjega teksta liturgijskih knjiga, nitko se nije većma starao, nego li on sa svoje učiteljske stolice u zadarskom sjemeništu da hrvatsko svećenstvo o tom uputi: tko je dakle i vredniji bio, da sada, pošto je rimska stolica na molbe našega pokrovitelja izdala o tom predmetu svoj breve na dalmatinsko-hrvatske biskupe, preuzme taj ozbiljni zadatak, nego li upravo Brčić? I zbilja, misli sviju dalmatinsko-hrvatskih biskupa složiše se u tome s našim preuzv. g. pokroviteljem, **da valja taj veliki posao povjeriti revnomu Brčiću, kojemu je imao biti prvim i najpoglavitijim pomagačem poznati u hrv. književnosti pisac i glagoljaš Parčić. Uz njih stajaše odbor, sastavljen od više vještieh tomu zadatku članova** (istaknula V.B.K.), da im kod pojedinieh pitanja ili sumnja bude savjetom svojim u pomoć".¹⁷

3. PISMOVNO-JEZIČNA KONCEPCIJA MISALA U PREPISCI PARČIĆ – JAGIĆ

Jezično-jezikoslovna pitanja navezana na (novo)crkvenoslavenske liturgijske knjige namijenjene katoličkom hrvatskom življu u drugoj polovici 19. stoljeća opetovano su apostrofirana u pismima koja je Parčić razmjenjivao sa znanstvenicima, osobama upoznatima s pitanjima jezične i pismovne norme koju je u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama valjalo uspostaviti nakon 17-stoljetnoga i 18-stoljetnoga razdoblja njihove istočnoslavenizacije,¹⁸ odnosno ukrajinizacije.

¹⁵ V. JAGIĆ, *Spomeni mojega života, I deo*, 85.

¹⁶ Usp. M. LUKIĆ, *Ćirilometodska baština u hrvatskom javnom životu 19. stoljeća (Filološki i kulturološki kontekst)*, 30–31.

¹⁷ Vatroslav JAGIĆ, *Pop Ivan Brčić. U Ivan Berčić, Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu Svetih Ćirila i Metuda*, JAZU, Zagreb, 1870., 3–15, ovdje 7–8, 14–15.

Otprije je poznato da je njegova korespondencija s biskupima, knjižarima i drugim javnim poslenicima bila lišena filoloških tema zbog čega su njome dominirala “praktička, administrativna i politička pitanja”.¹⁹ S druge pak strane, slavističkom se ocu Vatroslavu Jagiću obraćao s konkretnim jezičnim i pravopisnim problemima ne krijući koliko cijeni njegovo mišljenje.²⁰ Ta je Parčićeva pisma Jagić i objavio u svome u svome *Arhivu* godine 1910.²¹ U pitanju je ukupno sedam Parčićevih pisama od kojih u njih čak pet čitamo o jezično-pismovnoj problematici *Misala* (pismo od 5. srpnja 1869., pismo od 15. srpnja 1881., pismo od 2. studenoga 1881., pismo od 30. svibnja 1887., pismo od 25. rujna 1893.). Uvidom u Jagićeva pisma upućena Parčiću koja se čuvaju u Arhivu Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša na Ksaveru u Zagrebu utvrđuje se da je veliki Jagić svome suradniku Parčiću brzo i temeljito odgovarao, želeći svojim savjetima “olakotiti njegovu tešku zadaću” i pospješiti crkvenoslavenski izdavački pothvat.²² U pismu koje mu je Parčić uputio 5. srpnja 1869. potanko se definira “hrvatska recenzija” koje se odbor ima pridržavati prilikom sastavljanja novoga *Misala*, poslije i “Časloslova, Mučnikoslova, Rituala”, i to kako ju oprimjeruje misalski *Prvotisak* (1483.) čiji je jezik “podosta pravilan i dobar (...), ako i nije najbolji, te i zaključeno držati ga se u bitnosti, samo da nam je sada biti dosljednijim u pravopisu i u nekojih formah”.²³ U dvanaest je točaka Parčić iznio otvorena pitanja koja se mahom tiču blježenja jerovskoga znaka / i njegove zamjene punim samoglasnikom. Ondje predlaže kombinirano rješenje kojim će se nekadašnji jaki jerovi bilježiti vokalom *a*, dok će se slabi markirati štapićem. Posebnu skupinu čine jednosložne riječi (“Zaimena si, ti ili sa, ta, i veznik ni (na)?”²⁴), dok se jerovski znak na kraju višesložnih riječi kani u potpunosti izbaciti. Posljednje su dvije točke usmjerene na morfološku normu, odnosno na bilježenje gramatičkoga morfema u dativu jednine složene pridjevske deklinacije, tj. na zapisivanje imperfektske morfološke konstante:

¹⁸ Usp. Vanda BABIČ, *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 2000.

¹⁹ A. BADURINA, n. dj., 181.

²⁰ “S gosp. kan. Brčićem nisam jošte ništa pobliže o tomu zaključio zato treba nam i vaše važno mnjenje.” V. JAGIĆ, n. dj., 288–300, ovdje 294. Na važnost “Jagićeva mnjenja” Parčić je pozornost svraćao i u pismima upućenima biskupu Strossmayeru i Franji Račkom. U pismu Franji Račkom od 25. srpnja 1881. Parčić priznaje da bi se želio “u potankostih prilagoditi važnu mnienju naših slavljan-skih prvaka” (Arhiv, HAZU, XII A 517/7).

²¹ V. JAGIĆ, n. dj., 288–300.

²² Ondje su sačuvana četiri Jagićeva pisma koja odgovaraju na Parčićeva objavljena u *Arhivu za slavensku filologiju* godine 1910.: Jagićevo pismo od 18. listopada 1869. odgovor je na Parčićevo od 5. srpnja 1869. (prijepis toga pisma čuva se u Arhivu samostana sv. Marije u Glavotoku), Jagićevo pismo od 9. kolovoza 1881. odgovor je na Parčićevo od 15. srpnja 1881., a prati ga Parčićev otpis od 2. studenoga 1881., potom Jagićeva pisma od 2. i 8. lipnja 1887. odgovaraju na Parčićevo od 30. svibnja 1887.

²³ V. JAGIĆ, n. dj., 294.

²⁴ Isto, 295.

“Ja bih dakle, uvaživ starije spomenike, predložio:

1. Da pred suglasnimi dometcima zamjenimo *i* uvijek sa *a*, kada rječ svršuje poluglasom, a izgovor inače postaje odveć mukao, npr. načetak, krê`pak, krotak, lakat, ligak. Gdje pak rječ naraste samoglasnikom povratit *i* opet na svoje mjesto: načetika, krê`pika, lagika itd.
 2. U dometcima *aci* (*ici*), *ani* (*ini*) npr. listac, agnac, otac, ovac, sridac, silan, istinan, praviđan, (a gdje naraste lastica, agnica, istinina itd.).
 3. Pred dometcima *sk*, *stvo* neka ostane poluglas *i* n. pr. božistvo, človê`čistvo itd.
 4. Po tih pravilih pišimo *van*, *va ni*, *va niže*, *laž*; crkav, crkavni; ljubav; dan (gdje naraste dinie, dinas, dinašnji), danmi; *vas* (*visa*); šad, prišad, sišad, (prišastvie?); čan, načan; dvar, dvari, dvarnik; last (listiju, priličiti); manši, tman (timnica, tma); razpanše; dažd (dižda, dižditi); sanim, sanimište; staz (stiza); sat, satnik; sižeže; vapli; vanmi; sasud; mazda; stagna. To jest zamieniti *i* sa *a* gdje slova sa *i* nejma u prednoj ili sljedećoj slovi samoglasa o koga da se prilično osloni, ili gdi dolaze zasebice samo mukli glasovi (vocalia muta).
 5. Iza poluglasnika *i*, *r* pišimo uvijek *i*, npr. sridice, riptati, dobri, Petri, vê`tri (ili dobiri, Petiri?); pristupli, prostri, v`skris, otriši, umirši, umirii.
 6. Izostavimo *i* posve u rječih p'tica, p'šenica, č'to, k'to, m'nog, m'nê`, miš'ca, s'rebro, pos'lati, dov'lê`ti, gum'no i ovim sličnih, gdje se nikad ne pretvara u *a*. A kako ćemo z'dê` ili s'dê`? og'ni?
 7. Zaimena si, ti ili sa, ta, i veznik ni (na)?
 8. Neka ostanu sa *o* rječ kogda, togda, koždo (a ne tkmo?).
 9. A šta ćemo s jerom na kraju rječ gdje ne zastupa nijednoga samoglasa? Da ne smeta u štivenju najbolje bi ga bilo po svema izostaviti.
 10. Nakon *c*, *č*, *š*, *č*, *žd* pisat ćemo pravilnije *u* (a ne *ju*?).
- Što se forma tiče:
11. Dativ na *omu*, mjesto *umu* ili *uumu*.
 12. Imperfekt na *aah*, *êah*, *ê`ah* (ili na *ah*, *êh*, *ê`h*)?²⁵

Pišući svoj odgovor 18. listopada 1869. Vatroslav Jagić priznaje da se s Parčićem slaže u svim “načelnim pitanjima”, posebice u odabiru hrvatske recenzije i misalskoga *Prvotiska* kao njezina uzor-izdanja (“dakle nisam ni ja za to, da se goni za kakovim nedostizivim idealom stare slovenštine”). Njegovi prijedlozi bilježenja nekadašnjih *jerova* Jagiću ipak nisu po volji (“ne mogu se nikako s Vama složiti, da bi valjalo i čas zamieniti sa *a* čas pridržati”²⁶), a nepovoljno će se izraziti i o dosljednoj distribuciji jednoga jerovskog znaka (*štapica*) na svim – prema Miklošičevu *rječniku*

²⁵ Isto, 294–295.

²⁶ “Čemu da ga dakle radije sa svim ne izostavite? Ta vi i sami predlažete, da bi ga dobro bilo na kraju rječ sa svim izostaviti”.

(1850.; 1862.–1865.)²⁷ – pretpostavljenim položajima, kakvu susrećemo u konačnom otisku *Misala* iz 1893.²⁸ Za razliku od Parčića Jagić se zauzima za uvođenje štapića s dijakritičkim znakom za *jer* koji valja čitati kao *a*, što je grafijska distinkcija iskoristiva čak i za označavanje *jatovskih* izgovornih varijanata (*ê* i *ja*), zaključuje Jagić.²⁹ Istaknuto razmišljanje Jagić će ponoviti u kritici *Misala* iz 1894. sumirajući, ondje kao i u pismu iz 1869., da su Parčića do tih nezgodnih rješenja zapravo vodile čase misli i namjere štovanja starine:

“Ja bih, da pravo kažem, po svema bio za takovo postupanje (izostavljanje / slabih/ jerovskih znakova, op.a.), da se ne bojim, da bismo tim od više dirnuli u pravac, kojim se historički razvila stara slovenština u našoj glag. književnosti. Može biti se ne varam, ako rečem, da je i Vas taj strah i štovanje starine dovelo na predlaganje onakova polovičnog načina. S toga, da bar za oko, a nešto i po obličju spasemo starinu, predlažem Vam ja onaj već od starine poznati način, koji bi mogao dovoljno oblaškati čitanje poluglasa, a opet ga ne bi sa svim dokinuo, način na ime onaj, da onaj poluglas, koji se ima čitati – i to kao *a* – obilježite znakom (n. pr. kao *ĭ*) i tim da ga razlučite od onoga poluglasa, koji se nema čitati. To bi došlo od prilike na ono isto, što će se po svojoj prilici morati uvesti i kod *jata*, da se razluči *ê* od *ja*.³⁰ Ja bih dakle svagdje, gdje ima po nauci

²⁷ Usp. Parčićevo pismo Franji Račkom (22. lipnja 1887., kada se raspravljalo o ćirilichnom *Misalu*): “Jagić nije za dosljedno pisanje jer-a svagdje gdje mu je mjesto, nego samo gdje mu je potreban nekakav izgovor, ali ja se u tom držim Miklošićeva Rječnika, pak mislim da ako otud odstupim, nema već novoga temelja te lahko da se počme uvajdati samovolja pojedinaca, kako je to postupice nastalo u knjigah prošlih vjekova. Ja si smatram dakle dužnost držati se te hrvatske ili odnosno srbske recenzije, u tom pravcu sam radio i dogotovio po svema Misal, taj stoji u rukopisu (sada još u Rimu) pisan latinicom, osim ono nekoliko osobitih glagoljskih znakova, te će svaki slagar (kako ste Vi natuknuli) moći lasno preobrnuti slova bez posebne transkripcije.” (Arhiv, HAZU, XII A 517/13)

²⁸ Značajan dio Jagićeve kritike *Misala* iz 1894. također je usmjeren na bilježenje *jerova* (kako u osnovnom misalskom tekstu tako i u dionicama za pjevanje u okviru kojih se javljaju vokali *a* i *e* na mjestu nekadašnjih (jakih) *jerova* – ѣ i ѧ). Usp. V. BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnimi radnjami za Crkvu i Domovinu*, 99–104, 237–240, 305. Jagićeve stavove ubrzo će podržati i Ivan Radetić, Parčićev suradnik na izdavanju *Maloga azbukvara za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji* (Rim, 1894.), koji 1893. postaje profesorom staroslavenskoga jezika u senjskome bogoslovnom sjemeništu: “Najnoviji misal, koji ljepotom forme, pravilnošću jezika i jasnoćom pismena nadmašuje sve prvašnje edicije, obiluje poluglasovima; pače poluglas je i u tuđim riječima, gdje mu ne bi smjelo biti mjesta, kao *Hr̥stos Hr̥sogon* itd. Novo izdanje moglo bi se udesiti prema navedenom načelu, jer čemu štampati poluglas ondje, gdje se isti punim glasom izgovara”. Ivan RADETIĆ, *Predavanja o knjigi staroslovenskoj*, Knjižara Ivo pl. Hreljanović, Senj, 1896., 200.

²⁹ Ako je isprva vjerovao da je potrebno dvama štapićima bilježiti sve jerovske pozicije, pričem se štapić s dijakritikom izgovara kao *a*, krajem 1880-ih, kada se ozbiljno razmatrala mogućnost ćirilichne transkripcije *Misala*, Jagić je zapravo revidirao svoje stavove, držeći da jerove bez izgovora ne treba ni bilježiti.

razloga poluglasa, i zbilja ga pisao; a opet bih sve one poluglase, gdje se danas mjesto nješkošnjega muklog izgovora čuje *a*, označio gori pomenutim znakom, dakle: *načetiki*, *krêpiki*, *krotiki*, *lakiti*, *ligiki* (t.j. da se čita *lagak*, ne pako *lgak*); a u genitivu: *načetika*, *krêpika*, *krotika*, *lakita*, *ligika* (t.j. *lagka* = *laka*) itd.

To isto valjalo bi i za dometke: *ici*, *ini* itd. Rieč *pravidini* pisao bih *pravidini* tj. pravadan; rieč *listici* isto tako: *listici* (genitiv *listica* ili *listica*?).

Ja bih na dalje pisao *dini*, ali i *dinisi* (t.j. *danas*), *síšidi* (t.j. *sašad*), *tímíni* (t.j. *taman*), *díždi* i *dížda* (t.j. *dažda*), *sínimi* (tj. *sanam*), *stíza* (t.j. *staza*). Radi konsekvencije mora se pisati *dobri* (tj. *dobr*), *vêtri* (t.j. *vêtr*) – prem da bih ja i ovdje volio *a* imati. To su oni slučajji, gdje je hrv. jezika i protiv etimologijskih razloga, od puke težnje za lakoćom izgovora po dva konsonanta rastavio samoglasom *a*. Kako ćete npr. pisati *jesam*? da li *esmi* t.j. *jesm* ili *esami*?

Razumije se po dojakošnjem izlaganju mogega mišljenja da bih pisao i zaimena po istom principu, dakle *tí* (=ta), *sí* (=sa) ili *ní* (=na). Isto tako *tíkmo* (tj. *takmo*); pače i *kígda* (t.j. *kagda*), *tígda* (tj. *tagda*). Za što ovdje pridržavati *o*, kad imamo još i danas žive forme: *kada*, *tada*, koje se razviše iz: *kagda*, *tagda*.

Slažem se, da poslije *č*, *ž*, *š* ne pišemo *ju* nego *u*, isto tako da pišemo dative na *omu*, *emu* (m. *umu* ili *uumu*). Imperfekte pisao bih jednostavno, dakle na *ah*, gdje pred njim stoji *a* ili *ja*, ali ako je pred njim *ê*, ondje bih ostavio *êah*, npr. ja bih pisao: *pisahz*, *dêlahz* i *hvalê'h* (tj. *hvaljah*), ali *pletêahz* (tj. *pletêah*) itd. Isto tako pisao bih ženski spol sastavljene deklinacije samo jednim *a*: *dobra* (ne pako *dobraa* niti *dobraê*) i u genitivu *dobrago* a ne *dobraago* itd.³¹

Kada se stala razmatrati opcija pisma na kojem se *Misal* ima otisnuti, u obzir su dolazile sve tri hrvatskom tradicijom ovjerene pismovne inačice – i glagoljica, i ćirilica, i latinica.³² Godina uoči objelodanjanja *Spomenice*³³ koju potpisuju dalmatinski svećenici predvođeni don Franom Bulićem i Ivanom Danilom u Parčičevu je pos-

³⁰ I ovu tvrdnju ponavlja u kritici *Misala* iz 1894., dodajući k tomu da se bilježenje suglasničkih skupova *št* (šć) i suglasnika *ć* moglo razlučiti tako što bi slovo *šta* označavalo samo *ć*, dok bi se dvama slovima pisali skupovi *št* i *šć*. Parčić je, s druge strane, slijedio tradiciju bilježeći na svim spomenutim pozicijama samo glagoljsko slovo *šta*. Isto, 214.

³¹ V. JAGIĆ, "Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate (...)", 213–214.

³² Vidi: Stjepan DAMJANOVIĆ, *Ćirilometodska baština u prepisci Rački–Strossmayer*. U *Jedanaest stoljeća nezaborava*, Izdavački centar "Revija" i Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske, Osijek – Zagreb, 1991., 155–172, ovdje 160–162; Stjepan DAMJANOVIĆ, "Strossmayerova nastojanja oko glagoljskih liturgijskih knjiga", *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, [Osijek, Đakovo 15. do 17. svibnja 1990.]*, zbornik radova, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, gl. ur. Stanislav MARIJANOVIĆ, Osijek, 2008., 365–372, ovdje 368.

³³ Punim imenom: *Memoria sulla conversione dell'alfabeto Glagolito nel Latino pei Libri liturgici slavi di Rito Romano / Spomenica o prijepisu glagoljskog alfabeta na latinski za liturgijske knjige rimskog obreda* (1882.). Svećenici Splitske i Makarske biskupije u tom su tekstu predstavili svoja

leništvu obilježena otiskivanjem probnih misalskih ulomaka (priloga)³⁴ na glagoljici koji jednako koliko i njegova rasprava, tj. odgovor na *Spomenicu* iz 1882., govore u prilog očuvanju glagoljice, “naše starine, naše svetinje”.³⁵ Spominjući se pismovne problematike u pismu od 15. srpnja 1881., Parčić Jagiću šalje i svoj otisak *Priloga Rimskom Misalu*.³⁶ Slovenski učenjaci, bilježi Parčić, trebaju ga uputiti ima li istim pravcem prirediti i sav *Misal*.

“Kako vidite, osobito iz odlomka Evangelja, moja je bila nakana držati se po prilici naše hrvatske recenzije zapadn. obreda, kakova je u knjigah od XII vieka unapried. Za to sam pridržao samo *i* (gdje bi imalo biti *i* y), samo jedno *ê*, i jedno *x* svagdje, gdje mu je mjesto po Miklošićevu Rječniku, te još pisao *a* umjesto *ê* iza *l*, *n* (zemla i t. d.) prema našim glagoljskim spomenikom. Nu nijesam upotrebio stezanja dvaju *i*, nego oboje napisao (o učenii i slična), niti njihove dissimilacije u *ei* (ljudei ni ljudi) nego samo pravilno ljudii (u gen. pl.); hvalečii (a ne hvalečei) i t. d.”³⁷

Budući da je aktualnom postala rasprava o pismu kojim će se *Misal* otisnuti³⁸, Parčić i u ovom obraćanju Jagiću poseže za prepoznatljivom argumentacijom: “ja

razmišljanja o jeziku i pismu novih liturgijskih knjiga: zalagali su se latinične knjige i pridržavanje staroslavenskoga jezika. Jagić će u svojim *Spomenima* zabilježiti da im je zahvalan što su, makar u jeziku, poštovali starinu, što se ne može reći za “mlitave” jugoslavenske katoličke biskupe koji od 1918. do 1920. među ostalim traže da se *Ritual* i *Epistular* priređuju na narodnom jeziku, tj. narodnim jezicima (hrvatskom, slovenskom i dr.). V. JAGIĆ, *Spomeni mogega života*, II deo, 71.

³⁴ Izdajamo: *Činъ i Pravilo misi oče že i molitvi prězde i po misê izъ Rimъskago misala*, Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1881.; *Mise svetihъ vъseobъčee Crъkve i inie vъ nekihъ mѣstѣhъ izvoleniemъ apostolъskimъ služimie. Prilog Rimъskomu Misalu lѣta MDCCXLI*, Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1881.; *Misi vlačee vъ Tretiemъ čine Svetago Oтца Franъčiška i inъde apostolъskimъ izvoleniemъ služimie*, Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1881.

³⁵ Dragutin Antun PARČIĆ, *Za obstanak glagoljice* (1882.), U Silvana VRANIĆ, Lada BADURINA (prir.), *Dragutin Antun Parčić – izabrani radovi i pisma; Marcel Kušar – izabrani radovi i pisma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017., 67–81, ovdje 81.

³⁶ Usp. Parčićovo pismo Franji Račkom (25. srpnja 1881.): “Ja bih se dao odmah na radnju oko Misala; nu još izčekujem iz Beča, ako bude moguće imati Šišatovački apostolar; pak i mnijenje od g. Jagića, komu sam u Petrograd poslao pismo i jedan iztisak Priloga. A kako čujem, on je tuda, i lahko da Vam se pruža prilika š njim se o tom porazgovoriti. Za to ako ne uzmogne on, dajte prosim vas, javite mi Vi, što on misli, jer bih se želio i u potankostih prilagoditi važnu mnijenju naših slavjanskih prvaka” (Arhiv, HAZU, XII A 517/7).

³⁷ V. JAGIĆ, n. dj., 296.

³⁸ Rasprava je bila živom i u 17. stoljeću, kada su liturgijske knjige u Rimu pripremali Franjo Glavinić i Rafael Levaković. Ćirilica i latinica, pored glagoljice, u obzir su se uzimale ne samo iz znanstvenih i praktičnih razloga nego i iz (crkveno)političkih – ćirilicom se naime podupire ideja sjedinjenja Crkava i privlačenja unijatskih, tj. pravoslavnih vjernika. Vidi: Bazilije PANDŽIĆ, “Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti”, Franjevački provincijalat Bosne Srebrene – Vrhbosanska nadbiskupija, *Nova et vetera. Revija za filozofsko-teološke i srodne discipline*, 28/1–

sam te misli, da se tako na brzu ruku ne zabaci naša starina, preinačiv slova, koja su dosad poznata i obljubljena kudgod se dan danas još služi staroslovjenski; a nas-tade li sгода raširiti to isto po Hrvatskoj, Bosni, Bugarskoj i t. d. moći će se prema potrebi i obćem zahtjevu preinačiti“.³⁹

Iako je Rački već bio odoborio njegove nakane i konkretna rješenja, Parčić po-novno priznaje da ne može zanemariti Jagićevo “prevažno mnijenje” koje mu je ubrzo i obznanjeno – Jagićevim pismom od 9. kolovoza 1881. Pravopisne i jezične sitnice na koje mu je Parčić svraćao pozornost Jagić je iznova svesrdno podržao (dvojbena ostaje tek bilježenje slova *a* umjesto *ê* iza mekih *l, n*)⁴⁰, opisujući njego-vo načelo krilaticom “piši kako je stajalo u najstarijim nam poznatim tekstovima hrvatske glagoljske recenzije”.

U odabiru pisma razaznaje se Jagićeva elastičnost i demokratičnost nasuprot Parčićevu tradicionalizmu.⁴¹ Iako glagoljica jest “preča, ima veća prava, bez nje ni-kako”, ne bi se ni ćirilica trebala zanemariti, a čak se u obzir može uzeti i bosanska ćirilica jer to bi “najprije sprijateljilo s katolicima i pravoslavne”.⁴²

Ćirilica će u Jagićevu razmišljanju svakako uzeti primat nakon uspostavljanja konkordata između Svete Stolice i Crne Gore godine 1886., odnosno nakon oblikovanja revidiranoga plana da se *Misal* najprije otisne za katolike Barske nadbi-skupije. U raspravu o pismu uključuju se tada, uz biskupa Strossmayera i Franju Račkoga,⁴³ i barski nadbiskup Šimun Milinović, kao podupiratelj glagoljice, odnosno

2, Sarajevo, 1978., 85–112, ovdje 91–92. Sam Jagić u pismu od 8. lipnja 1887. podsjeća da bi oda-birom (stare, crkvene) ćirilice u hrvatskoj, tj. srpskoj recenziji “mogli učiniti nekoliko k zbliženju naših tekstova istočne i zapadne crkve”.

³⁹ V. JAGIĆ, n. dj., 296.

⁴⁰ “Ne znam samo, da li je praktično bilo za slogove *lja, nja* pisati *la, na*? Ipak sam i ja toga mišljenja, koje sam ne davno čak i naštao, da *ê* prvobitno za cielo nije mogao izražavati tako različita dva zvuka kao *ê* i *ja*, nego valjda samo *ê*. Pristajem dakle i u tome uz Vas. Pravo ste uradili i u tom, što pišete pune oblike na *ii*.” Ta je praksa – *la, na* – međutim zadržana i u konačnom otisku *Misala* (1893.), vidi: V. BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnimi radnjami za Crkvu i Domovinu*, 310.

⁴¹ “Što se slova tiče, ja ne mogu vam odobriti što Vi štitite nam svetinju glagolicu. Tko neće da žrtvu-je ono malo truda, da se nauči glagoljski čitati iz poštovanja prema našoj narodnoj starini, taj ne bi za slovinsku liturgiju mnogo mario, baš da mu naštao latiničom”.

⁴² Odgovarajući na to Jagićevo pismo, Parčić i dalje favorizira glagoljicu ističući da bi *Misal* trebalo otisnuti (nakasnije u veljači) 1883. kada se navršava 400 godina od objelodanjivanja *Prvotiska* (22. veljače 1483.): “Ja bih najvolio da ćirilica ostane za iztočni obred, a koga je volja zapadnim se služiti, neka se potruži i naučiti glagoljsko pismo. Bilo što mu drago sa cirilskim tekstom, želio bih bar da četvrta stoljetnica (22. Pervara 1883) prvoga glagoljicom tiskana *Misala* bude proslavljena ovim novim izdanjem; jer prije ne mislim da bi mogao biti doštampan; nu o tom ćemo se do sgrade još razgovoriti.” V. JAGIĆ, n. dj., 297. U raspravi *Za obstanak glagoljice* Parčić anticipira *Dan hrvatske glagoljice i glagoljaštva* koji na nacionalnoj razini obilježavamo tek od 2019. godine: “Pravedno bi bilo i hvala vrijedno, taj dan 22. veljače dojd. god. uzbuditi zamrlo čustvo prema našoj starini, proslavivši ga dostojno po naših čitaonicah i književnih zavodih.” D. A. PARČIĆ, *Za obstanak glagoljice*, 70.

crnogorski knez Nikola I. Petrović Njegoš i njegov tajnik Jovan Sundečić koji se zalagao za staru, crkvenu ćirilicu ("kojom su štampane liturgijske knjige u Rusiji, Srbiji, Crnoj Gori, Bugarskoj"⁴⁴). Primoran razmišljati o neglagoljičnim opcijama, Parčić se u Rimu, uz Ivana Črnčića i Cesarea Tondinija, odlučuje za građansku ćirilicu, a čitava je problematika zagospodarila pismima koja su Parčić i Jagić razmijenili tijekom godine 1887.

Pismom od 30. svibnja 1887. Parčić Jagiću priznaje da mu se zgodnijom i prikladnijom čini građanska ćirilica, kada se – izgleda – ćirilica "iz nužde" mora odabirati:

"Za me je ta azbuka (građanska i crkvena) posvema jedna te ista, osim što nastaje pitanje kako da se izvedu i označe oni prejotirani samoglasni, t.j. *ja, je*, u čem se ne slaže ruski sa srbskim (tj. Vukovim) pravopisom. Za to sam ja dao otisnuti *kao pokus* jednu stranicu (što Vam šaljem napose po pošti), gdje sam izveo tu prejotaciju prema starijoj abecedi, onako od prilike kako ste i Vi izpisao ono nekoliko stranica u Zografskom Vangjelju, građanskom azbukom. Recenzija bi bila prilično srbska (po Nikoljskom), t.j. *malim jerom* (ѣ) po svuda, i y-om, gdje mu je mjesto, a u ostalom sa svim jednaka našoj hrvatskoj. Ono *ѣ, ѣ* (*ѣ, ѣ*) imalo bi bit sdruženo crticom, čega ovdješnji tisak za sada nije imao. Ne znam bi li bilo u redu pisati i za vokalom ono *ѣ*, ili samo *e*, n. pr. *čьtenіѣ*, *bratіѣ*, *tvorіѣ* itd. ili *čьtenіѣ*, *tvorіѣ*?"

Budući da ga je Parčić zamolio da se izrazi o pokusnoj ćiriličnoj transkripciji, uopće o odnosu crkvene i građanske ćirilice, Jagić mu upućuje čak dva pisma – prvo 2., a drugo 8. lipnja 1887. – iz kojih se može pročitati da je ipak skloniji crkvenoj ćirilici, no da su si njih dvojica u razmišljanjima bliže no što se na prvu može učiniti.⁴⁷ Ne samo da se treba držati konzervativne ćirilske opcije nego treba konzultirati i "liepa crnogorska izdanja 15 vieka", domeće Jagić. Pošto je upoznat sa Sundečićevim stavovima, čije je pismo prepisao i komentirao u svojim *Spomenima*, Jagić Parčiću ponovno piše i, premda pokazuje razumijevanje za njegov neza-

⁴³ O tome vidi: Ferdo ŠIŠIĆ (ur.), *Korespondencija Rački-Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga. Knjiga 3. (od 5. jan. 1882. do 27. juna 1888)*, JAZU, Zagreb, 1930., 109–111, 128–130, 302, 306–307, 310, 317 i dr.

⁴⁴ Isto, 306.

⁴⁵ O tome vidi u: Josip BRATULIĆ, "Jagićeva izdanja staroslavenskih kanonskih tekstova", *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, gl. ur. Tihomil Maštrović, Zagreb, 2007., 49–55, ovdje 53.

⁴⁶ V. JAGIĆ, n. dj., 298.

⁴⁷ "(...) jer evo i Vi, čini se, predlažete mjesto *ju* staro *ю*, a mjesto *ja, je*, staro *ѣ, ѣ*; zadržajete dakako *ѣ*, uvodite *ѣ* – i s time [se] slažem; a po pravopisu srpskom *ѣ*. Radi se dakle samo o tipografskom obliku slova!"

hvalan položaj, u okviru kojega nije moguće svakom ugoditi, moli ga da glede pisma ipak posustane, odnosno da se prilagodi mišljenju većine:

“Smatram si za svetu dužnost, da Vas i opet umolim, da u toj stvari popustite što se više može: po mojem mišljenju odreći se gradjanskih slova – nije nikakva šteta, zašto dakle da se ne bi knjige štampale ako ne onakom liepom ćirilicom, kako predložih u posljednjem pismu, a ono makar upravo onakim slovima, kakima se štampaju crkvene knjige za pravoslavnu braću u Srbiji?”⁴⁸

Ne bi to bila prava *Parčić-Jagićeva rasprava* da se nisu dotaknuli jerova, sada u ćiriličnom ruhu. Budući da Parčić u pokusnoj ćiriličnoj transkripciji inzistira na njima, Jagić dodaje da je za takav pristup sada već zaista prekasno te da će on svećenicima otežavati čitanje. Ponovno se zalaže za bilježenje jerovskoga znaka koji se izgovara punim vokalom (a), odnosno za izostavljanje nekadašnjih slabih jerova koji izgovora nemaju jer “naš zadatak nije tjerati filologiju, već mudro birati zlatnu sredinu” (podvukao Jagić, op. a.).

Budući da je *Misal* (1893.) na kraju ipak otisnut glagoljičnim pismom, jer tako je bilo odlučeno posebnim kodicom koji je papa Lav XIII. izdao 15. ožujka 1890.⁴⁹, a koji se odnosio na upotrebu *Misala* u Barskoj nadbiskupiji, rasprave o ćirilskoj transkripciji pale su u drugi plan,⁵⁰ ali ne zadugo, što će pokazati popularizacija ovoga pitanja u prvoj polovici 20. stoljeća, kada će do Jagićevih stavova držati Parčićev sljedbenik Josip Vajs, prireditelj latiničnoga izdanja *Rimskoga misala slavenskim jezikom*⁵¹ (1927.).

⁴⁸ Iako je priznao da Parčića nije podržavao u baš svakom jezičnom naumu, svakako se nije slagao ni s njegovim pismovnim protivnicima – *spomeničarima* – tj. s dalmatinskim svećenstvom koje je glagoljicu 1882. željelo zamijeniti latinicom. Ako je transkripcija uopće dolazila u obzir, mogla je to biti samo ćirilična, kakva se ustalila u “naučnim izdanjima”. S druge pak strane, Sundečićevu crkvenu ćirlicu Jagić je podržavao, ali ne u ruskoj, nego u “našoj srpsko-hrvatskoj redakciji”. Vatroslav JAGIĆ, “Kleine Mittheilungen: Bibliographischer Bericht”, Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 6, Berlin, 1882., 624–633, ovdje 631; V. JAGIĆ, *Spomeni mojega života*, II deo, 70–71.

⁴⁹ V. BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnimi radnjami za Crkvu i Domovinu*, 76.

⁵⁰ Jagić misli da su austrijska i ruska diplomacija, svaka iz svoga očista, imale razloga za obustavu ćiriličnoga tiska: “Austrija je, kao obično, i tu videla 'panslavizam', a petrogradni Pobjedonoscev bojao se – katoličkog prozelitizma.” V. JAGIĆ, *Spomeni mojega života*, II deo, 71.

⁵¹ *Rimski misal slověnskimi jezikom přěsv. G. N. Urbana Papi VIII povelěnjem izdan – Missale Romanum Slavonico idiomate ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum s. Pii V Pontificis Maximi iussu editum, a Pio X reformatum et SSmi D. N. Pii XI auctoritate vulgatum* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1927.). Prijedlog latiničnoga prijepisa *Misala* javlja se praktično odmah nakon osnutka Staroslavenske akademije (1902.), a napose prilikom priređivanja trećega izdanja *Misala* 1904./1905.

4. EPILOG – MISALSKI I JAGIĆEVSKI

Nakon što je otisnut *Parčićev misal* i nakon što je objavljena Jagićeva pohvala Parčićevu djelu (1894.) u kojoj su njegove zasluge prvi put javno obznanjene, kao i tegoban put kojim je morao hoditi ne bi li naše liturgijske knjige napokon ugledale svjetlo dana, slavistički je velikan nastavio podržavati boljitak bogoslužja na crkvenoslavenskom jeziku, i pripadajućih mu knjiga. Može se pouzdano reći da je umanjio značaj svojih prinosa hrvatskom novocrkvenoslavenskom projektu kada je u *Spomenima* zapisao da u tom poslu nije “nimalo učestvovao”.⁵² Korespondencija je pokazala da je Jagić s Parčićem održavao prisnu i svrsishodnu komunikaciju te da se njegova uloga u tom aspektu obnove hrvatske ćirilometodske baštine u drugoj polovici 19. stoljeća ne može zanemariti. Osim toga, zapisavši 1894. da je *Misal* “trijumf slavenske filologije u usporedbi s neznanjem posljednjih dvaju stoljeća”⁵³ postavio je nezaobilazne temelje u filološkoj i kulturološkoj recepciji naše posljednje glagoljske liturgijske knjige (kakvim se drži misalsko izdanje iz 1905.). Ta Jagićeva krilatica toliko je puta citirana da se prometnula u svojevrstan simbol čitave novije povijesti hrvatskoga glagolizma.⁵⁴ Ne treba s uma smetnuti ni činjenicu da da se ovaj *Misal* u hrvatskoj filologiji najčešće naziva *Parčićevim*,⁵⁵ čemu je iznova Jagić utirao put sustavno ističući Parčićeve zasluge⁵⁶ u hrvatskom novocrkvenoslavenskom projektu:

“Vjerujemo da nećemo biti indiskretni ako pored imena izdavača, a kao takav djeluje *Congregatio de propaganda fide*, imenujemo i **istinskoga redaktora izdanja, a to je kanonik ilirskoga Zavoda sv. Jeronima Carolus Parčić** (istaknula V.B.K.), autor gramatike i rječnikā ilirskoga (tj. hrvatskoga) jezika, koji je uvelike zaslužan za istraživanje glagoljske književnosti.”⁵⁷

⁵² Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mogega života, I deo*, 85.

⁵³ “des glagolitischen Messbuches als einen Triumph der slawischen Philologie gegenüber der Ignoranz der letzten zwei Jahrhunderte”, V. JAGIĆ, “Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum (...)”, 211.

⁵⁴ Počevši s knjižicom koju je 1903. Parčićevu životu i djelovanju posvetio Kvirin Klement Bonefačić: Kvirin Klement BONEFAČIĆ, *Dragutin A. Parčić*, Kurykta, Krk, 1903. Vidi i: Anica NAZOR, *Ja slovo znajući govorim...: knjiga o hrvatskoj glagoljici*, Erasmus naklada d. o. o., Zagreb, 2008., 132.

⁵⁵ Nazivlje se još, doduše rijetko, i *Strossmayerovim*, pa čak i *Barskim (glagoljskim) misalom*.

⁵⁶ Zaslužnim ga još 1888. naziva i Ivan Broz, njegov suradnik na sastavljanju *Maloga azbukvara za pravilno i jednolično čitanje glagoljice u novih crkvenih knjigah po hrvatskoj recenziji* (Rim, 1894.): “U Rimu se opet počeo brinuti, da se izda nov glagolski misal, a vrijedni naš Krčanin, kanonik Parčić, pun znanja a oduševljen za staru hrvatsku svetinju, nastoji sa svom revnosti oko toga posla, pa je i izdao u Rimu god. 1881. o trošku rimske propagande 'Mise Svetih. Prilog rimskomu misalu lëta 1741.' Tim je djelom zasvjedočio, da je vrstan ispraviti pogriješke, što su ih u neznanju svome počinili Levaković, Pastrić i Karaman”. Ivan BROZ, *Crtica iz hrvatske književnosti, sveska druga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1888., 124.

“Pod okriljem biskupa Štrosmajera, koji je glagolizam u svakom pravcu podupirao te svojim velikim ugledom kod mudrog pape Lava XIII. unapredjivao, sazrela je napokon i misao novog izdanja glagolskih crkvenih knjiga, prije svega Misala. **To je veliko mukotrpno djelo srećno izveo neocijenjeni fratar i poslije kanonik Dragutin Parčić** (1893.) (istaknula V.B.K.). I on je morao okusiti svu gorčinu sumnjičenja i kleveta kojima protivnici slovenskog kulturnog napretka obično nagradjuju i najskromnije radnike i najblagodarnije mecenate.”⁵⁷

“Kako je iz kasnijeg razvitka toga pitanja poznato, **sav teret izrađivanja novog izdanja pade na leđa oca Parčića, koji ga izvede s velikom savješnošću** (istaknula V.B.K.), ali ne steče zato priznanja već napadaje sa strane jednog istarskog biskupa Flappa.”⁵⁸

Po ustanovljenju Staroslavenske akademije i slomu Austro-Ugarske Monarhije, na prvom zasjedanju Biskupske konferencije pod vodstvom zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera, krajem 1918., službeno se stala razmatrati ideja latinicom prepisanih (transkribiranih) liturgijskih knjiga. Vatroslav Jagić u *Spomenima* se osvrnuo i na to razdoblje ističući da pitanje transkripcije 1920. godine još uvijek nije riješeno, za što se odgovornim može držati “sam episkopat hrvatskih zemalja, koji se **mlitavo** (istaknula V.B.K.) vlada u tom pitanju.”⁶⁰ Budući da je češki znanstvenik Josip Vajs, inače suradnik Staroslavenske akademije, u to vrijeme bio zadužen za jezično-pismovnu koncepciju hrvatskih novocrkvenoslavenskih liturgijskih knjiga, stručne su se konzultacije s Vatroslavom Jagićem nastavile. Ubrzo nakon Jagićeve smrti 1923. godine, Vajs je u časopisu *Sveta Cecilija* objavio nekoliko njegovih pi-

⁵⁷ “(...) wir glauben keine Indiscretion zu begehen, wenn wir neben dem Herausgeber, als solcher fungirt ja die Congregatio de propaganda fide, auch den eigentlichen Redactor und Emendator Operis bei Namen nonnen : das ist der Domherr des illyrischen Collegiums st. Hieronymi, Dr. Carolus Pačić, Verfasser einer Grammatik und eines Wörterbuchs der illyrischen (d. h. kroatischen) Sprache, um das Studium des glagolitischen Schriftthums vielfach verdient.” V. JAGIĆ, “Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum (...)”, 212.

⁵⁸ V. JAGIĆ, *Hrvatska glagolska književnost*, 52–53.

⁵⁹ V. JAGIĆ, *Spomeni mojega života, I deo*, 85.

⁶⁰ *Isto*, 85. Domeće i sljedeće: “Kad je godine 1919. hrvatsko-slovenački episkopat rešio ustražiti od rimske stolice privilegiju slovenskog bogoslužja za sve južnoslavenske katolike, napisao sam nadbiskupu Baueru u Zagreb, kako bi trebalo 1. zadržati stari slovenski jezik već iz poštovanja ove starine, 2. uvesti mesto glagolice ne latinicu već ćirilicu, koja svojom starinom bolje pristaje uza stari jezik nego latinica, a to bi bio jedan korak k izmirenju sa pravoslavnom braćom. Gospodin nadbiskup Bauer ostavi moje ozbiljno pismo bez odgovora!” *Isto*, 86. U pismu Stjepanu Srkulju od 18. ožujka 1919. Jagić najzad bilježi kako mu Bauer nije odgovorio, a da je on tom poslu obećan još po Strossmayerovu nalogu: “Imam dakle neko histrojsko pravo i sada na to pitanje!”. Usp. Petar SKOK (ur.), *Korespondencija Vatroslava Jagića, knjiga 1.*, JAZU, Zagreb, 1953., 369.

sama⁶¹ putem kojih doznajemo da Jagić i dalje “nije prijateljem latinične transkripcije”⁶² jer “staromu jeziku ne pristoji novo odijelo”.⁶³ Ako transkripciju nije moguće izbjeći, Jagić će Vajsu, onda ju svakako ne treba nasilu provoditi. Bude li moguće, držao je Jagić, treba zadržati prijelazan postupak, svojevrstan kompromis između transliteracije i transkripcije “da bude sačuvana starina barem za oko”.⁶⁴ Kako je 1920. objavljen Vajsov latinični *Psaltir*, on ga je 1922. ponio onemoćalom Jagiću na uvid. Bio je to njihov posljednji susret iz koga se, prema Vajsovu svjedočenju, još uvijek mogla očitjeti velikanova (paleo)slavistička strast.⁶⁵ Jagićevo pismo uvršteno na kraj toga Vajsova priloga lako se uglavljuje i u našu zaključnu riječ. Riječ je o listu koji je Vajs od Jagića primio dva mjeseca prije spomenutoga susreta, a u kojem ponovno iskrsava pitanje “glagolskog misala”. Osim što Jagić u njemu po tko zna koji put podcrtava Parčićeve zasluge, ne može se ne primijetiti utučen i bezvoljan ton kojim se čitavom projektu obraća, u čemu se neobično približio starijem, resigniranom Parčiću⁶⁶ koga su, kao i Strossmayera, mahom zamijenili “mali ljudi”, ali su “zadaće” zato ostale “velike”.

“Beč, 24. maja 1922.

Mnogopoštovani Gospodine Profesore!

S velikim, ali upravo žalosnim interesom pročitao sam Vaše pismo. Nekada, u šezdesetim godinama, bio sam od biskupa Štrosmajera i ja pozvan, da zajedno s Račkim poduzmemo redakciju novoga izdanja glagolskog misala. Mi smo taj posao povjerili Brčiću i Parčiću. **Koliko se posljednji potrudio, da izvede stvar koliko se može bolje, to je Vama dobro poznato.** (istaknula V.B.K.) Vaši lični poslovi oko izdavanja tolikih glagolskih tekstova imaju za stvar tolikih zasluga, da je meni vrlo milo, što su se i sada sjetili Vas, time je stvar došla u najbolje i najpozvanije ruke. Sve ono drugo, što Vam hoće dati nekakvu kao pomoć sa

⁶¹ U pitanju su tri pisma: jedno na njemačkom jeziku (od 15. ožujka 1905.), dva na hrvatskom: od 26. prosinca 1905. i 24. svibnja 1922.

⁶² Glavninu Vajsovih postupaka svesrdno je ipak podržavao, još od 1904./1905., kao što je nekada bilo s Parčićevima.

⁶³ J. VAJS, “Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom”, 173–176, ovdje 174.

⁶⁴ Isto, 174.

“Opazio sam, da su njegove tjelesne sile već slomljene, no duh bio mu je vedar, a ljubav za staroslavenski jezik vječno mlada. Moja brošura mu se svidjela. (...) Moj način transkripcije on je odobrio te je pristao i na nekoje promjene glede označenja mekosti suglasnika, promjene više fonetičke naravi, kojima postaje crkveni jezik razumljivijim, a da se ne gubi njegova starina. (...) Kod toga smo ostali”. Isto, 176.

⁶⁶ “Pak još suviše imao sam urediti i matice za lievanje pismena, i pročaja; a napokon kakovu sam nagradu dobio? Nepovoljne su okolnosti za one, koji se bave slavenskom knjigom. Nu za sve to i ne marim, jer mi je jedina nagrada, što sam donjekle doprinio, jeda bi se sačuvalo još ono malo slavenskoga Bogoslužja, što tinja u južnih krajevih našega Naroda, a to je i bio uvijek cilj, za kojim sam težio”. V. JAGIĆ, n. dj., 299.

strane neznalica, ne znači ništa. To Vi na prosto odbijte, te izjavite i monsignoru Buliću i ako ustreba samomu Nadbiskupu, da Vi nikakvih savjeta sa strane ljudi, koji toga posla ne razumiju, ne primite...

Kako znate, papa Benedikt dopustio im je, da se epistola i jevangjelje pjeva hrvatskim jezikom. Sada se u Katoličkom listu pravdaju oko pojedinih hrvatskih izraza. Bog s njima, mali ljudi a velike zadaće. Molim Vas, ako želite, možete se slobodno na mene pozvati, jer smo mi u svemu jednog mišljenja. Želeći Vam uspjeh u toj lijepoj zadaći, molim Vas, da primite moj iskreni pozdrav.

Vaš V. Jagić⁶⁷

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Arhiv Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša na Ksaveru u Zagrebu

- 1/ Strossmayerovo pismo Dragutinu Antunu Parčiću (28. rujna 1868.)
- 2/ Jagićevo pismo Dragutinu Antunu Parčiću (18. listopada 1869.), prijepis toga pisma čuva se u Arhivu samostana sv. Marije u Glavotoku
- 3/ Jagićevo pismo Dragutinu Antunu Parčiću (9. kolovoza 1881.)
- 4/ Jagićevo pismo Dragutinu Antunu Parčiću (2. lipnja 1887.)
- 5/ Jagićevo pismo Dragutinu Antunu Parčiću (8. lipnja 1887.)

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu

- 1/ Pismo Dragutina Antuna Parčića Franji Račkom (25. srpnja 1881.), Arhiv, HAZU, XII A 517/7
- 2/ Pismo Dragutina Antuna Parčića Franji Račkom (22. lipnja 1887.), Arhiv, HAZU, XII A 517/13

Literatura

- 1/ Vanda BABIČ, *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*. Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 2000.
- 2/ Anđelko BADURINA, "Nepoznati Parčić", *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Život i djelo Dragutina A. Parčića (160. obljetnica rođenja i 90. obljetnica smrti hrvatskoga jezikoslovca, Zadar – Preko, 18. i 19. listopada 1992.)*, Matica hrvatska – Ogranak Zadar, gl. ur. Julije DEROSI, Zadar, 1993., 155–182.

⁶⁷ J. VAJS, "Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom", 176.

- 3/ Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnim radnjama za Crkvu i Domovinu. O novocrkvenoslavenske jeziku Parčićeva misala iz 1893.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2020.
- 4/ Kvirin Klement BONEFAČIĆ, *Dragutin A. Parčić*, Kurykta, Krk, 1903.
- 5/ Josip BRATULIĆ, "Jagićeva izdanja staroslavenskih kanonskih tekstova", *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, gl. ur. Ti-homil Maštrović, Zagreb, 2007., 49–55.
- 6/ Ivan BROZ, *Crtice iz hrvatske književnosti, sveska druga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1888.
- 7/ Vjekoslav ČOSIĆ, "Parčićeva pisma Strossmayeru (Predavanje u povodu 100. obljetnice smrti Dragutina Antuna Parčića 19. prosinca 2002.)", *Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Zadarska smotra*, LII/1–2, Zadar, 2003., 55–98.
- 8/ Vjekoslav ČOSIĆ, "Parčićeva pisma Račkome", *Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Zadarska smotra*, LIX/3–4, Zadar, 2010., 83–117.
- 9/ Stjepan DAMJANOVIĆ, *Ćirilometodska baština u prepisci Rački–Strossmayer. U Jedanaest stoljeća nezaborava*, Izdavački centar "Revija" i Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske, Osijek – Zagreb, 1991., 155–172.
- 10/ Stjepan DAMJANOVIĆ, *Opširnost bez površnosti, Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
- 11/ Stjepan DAMJANOVIĆ, "Strossmayerova nastojanja oko glagoljskih liturgijskih knjiga", *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, [Osijek, Đakovo 15. do 17. svibnja 1990.]*, zbornik radova, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, gl. ur. Stanislav MARIJANOVIĆ, Osijek, 2008., 365–372.
- 12/ Igor GOSTL, *Dragutin Antun Parčić*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- 13/ Vatroslav JAGIĆ, *Evangelje u slověnskom prievodu. Historičko-filologički nacrt. U Tisućnica slovjenskih apostoloh sv. Cirila i Metoda*, Tiskom Dragutina Albrechta, Zagreb, 1863., 29–66.
- 14/ Vatroslav JAGIĆ, *Pop Ivan Brčić*. U Ivan Berčić, *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu Svetih Ćirila i Metuda*, JAZU, Zagreb, 1870., 3–15.
- 15/ Vatroslav JAGIĆ, "Kleine Mittheilungen: Bibliographischer Bericht", Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 6, Berlin, 1882., 624–633.
- 16/ Vatroslav JAGIĆ, "Kritischer Anzeiger: Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum (...)", Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 16, Berlin, 1894., 210–216.
- 17/ Vatroslav JAGIĆ, "Kleine Mittheilungen: Erinnerungsblätter an Ivan Berčić und Dragutin Parčić", Weidmannsche Buchhandlung, *Archiv für slavische Philologie*, 31, Berlin, 1910., 288–300.

- 18/ Vatroslav JAGIĆ, *Hrvatska glagolska književnost*. U Branko VODNIK, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća s uvodom Vatroslava Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1913., 9–60.
- 19/ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mog života, I deo (1838–1880)*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga LXXV, Beograd, 1930.
- 20/ Vatroslav JAGIĆ, *Spomeni mog života, II deo (1880–1923)*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga CIV, Beograd, 1934.
- 21/ Alojz JEMBRIH, *Korespondencija iz Jagićeve ostavštine pohranjene u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2022.
- 22/ Milica LUKIĆ, *Ćirilometodska baština u hrvatskom javnom životu 19. stoljeća (Filološki i kulturološki kontekst)* (doktorska disertacija u strojopisu), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2005.
- 23/ Milica LUKIĆ, “Dragutin Antun Parčić i njegov Rimski misal slavenskim jezikom (Rim, 1893.) – (u povodu 100. obljetnice Parčićeve smrti i pretiska njegova glagoljskog Misala u Crnoj Gori)“, Institut za crnogorski jezik i književnost, *Lingua Montenegrina*, 5/2 (10), Cetinje, 2012., 317–337.
- 24/ Milica LUKIĆ, Marina PILJ TOMIĆ, “Staroslavenske liturgijske knjige na hrvatskom nacionalnom prostoru u XIX. stoljeću“, Institut za crnogorski jezik i književnost, *Lingua Montenegrina*, 3/2 (6), Cetinje, 2010., 75–107.
- 25/ Anica NAZOR, *Ja slovo znajući govorim...: knjiga o hrvatskoj glagoljici*, Erasmus naklada d. o. o., Zagreb, 2008.
- 26/ Bazilije PANDŽIĆ, “Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti“, Franjevački provincijalat Bosne Srebrene – Vrhbosanska nadbiskupija, *Nova et vetera. Revija za filozofsko-teološke i srodne discipline*, 28/1–2, Sarajevo, 1978., 85–112.
- 27/ Dragutin Antun PARČIĆ, *Za obstanak glagoljice* (1882.), U Silvana VRANIĆ, Lada BADURINA (prir.), *Dragutin Antun Parčić – izabrani radovi i pisma; Marcel Kušar – izabrani radovi i pisma*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017., 67–81.
- 28/ Ivan RADETIĆ, *Predavanja o knjigi staroslovenskoj*, Knjižara Ivo pl. Hreljanović, Senj, 1896.
- 29/ Petar SKOK, (ur.), *Korespondencija Vatroslava Jagića, knjiga 1.*, JAZU, Zagreb, 1953.
- 30/ Antun Josip SOLDI, “Antun Dragutin Parčić i njegov glagoljski misal“, *Slovo*, 39–40, Zagreb, 1990., 167–186.
- 31/ Ferdo ŠIŠIĆ, (ur.), *Korespondencija Rački-Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga. Knjiga 3. (od 5. jan. 1882. do 27. juna 1888)*, JAZU, Zagreb, 1930.

- 32/ Josip TANDARIĆ, *Oživljavanje hrvatske redakcije staroslavenskog jezika u bogoslužju*. U *Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., 78–84.
- 33/ Josip VAJS, “Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom”, *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu s glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijina društva i Saveza hrvatskih pjevačkih društava u Zagrebu*, 18/6, Zagreb, 1924., 173–176.

**WHO WAS CONSCIENTIOUS AND WHO WAS LAZY?!
JAGIĆ'S OBSERVATIONS ON (CROATIAN) CHURCH SLAVONIC LITURGICAL
BOOKS OF THE 19TH AND 20TH CENTURY**

Interpreting relevant literature and archival material, primarily Vatroslav Jagić's letters to Dragutin Antun Parčić and Josip Vajs, this paper emphasizes Vatroslav Jagić's support for the Croatian New Church Slavonic project in the second half of the 19th and the first half of the 20th century. Ever since he was included in Strossmayer's committee for Croatian Glagolitic liturgical books (in 1868), his advisory philological support is evident: provided firstly to Dragutin Antun Parčić, the compiler of the Glagolitic *Missal* from 1893, and then – in the first half of the 20th century – also to Josip Vajs, Parčić's successor, editor of the Glagolitic *Missal* (1927) which was transcribed in Latin script. This research established that Jagić's role in this isolated segment of the recent history of Croatian Glagolism is certainly not negligible, moreover, it sometimes proves to be decisive: for example, 19th-century Glagolitic *Missal* is still described as “Parčić's triumph of Slavic philology” due to Jagić's review published in *Archive for Slavic Philology* in 1894.

Key Words: Vatroslav Jagić; correspondence; Croatian New Church Slavonic liturgical books; *Parčić's Missal*; the second half of the 19th century and the first half of the 20th century.

PRILOG 1. Prijepis pisama Vatroslava Jagića upućenih Dragutinu Antunu Parčiću (Arhiv Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša na Ksaveru u Zagrebu)

Poštovani gospodine i prijatelju.⁶⁸

Budite uvjeren, da nije nikoji drugi razlog, što se nisam do sele oglasio Vašemu prijateljskomu pitanju i moj Vam odgovor do znanja stavio, nego li jer sam jednako zatrpan poslovi i knjigami – pak kad što i smislim, ne dospijem da ono na papir stavim. Ali Vaša ljubazna opomena nuka me, da duže ne odlažem dužnoga odgovora.

Da umah priedjem na stvar, i ja se u tome slažem s Vama, da se mora imati kod sastavljanja novih glag. knjiga na umu bar po nešto današnji intelektualni razvitak glagoljaša, dakle nisam ni ja za to, da se goni za kakovim nedostizivim idealom stare slovenštine. I meni se čini, da se novo izdanje može prilično koristno poslužiti edicijom glag. misala od g. 1483. te prema slici njegove crkvene slovenštine, tek dotjeranoj prema nekoliko konsekvenciji, da bi valjalo izradjivati današnje knjige. Nu ako se i slažem s Vama u tom glavnom načelu, priedlog Vaš o *x* ne mogu usvojiti, t.j. ne mogu se nikako s Vama složiti, da bi valjalo *x* čas zamieniti sa *a* čas pridržati. Po Vašem priedlogu, ako ga dobro razumijem, značio bi *x* toliko, kao da rečemo onomu, koji će te knjige danas sutra čitati: “gdje god nadješ *x*, znaj da ga nemaš izgovoriti”. Čemu da ga dakle radije sa svim ne izostavite? Ta vi i sami predlažete, da bi ga dobro bilo na kraju rieči sa svim izostaviti. Ja bih, da pravo kažem, po sve-ma bio za takovo postupanje, da se ne bojim, da bismo tim od više dirnuli u pravac, kojim se historički razvila stara slovenština u našoj glag. književnosti. Može biti se ne varam, ako rečem, da je i Vas taj strah i štovanje starine dovelo na predlaganje onakova polovičnog načina.

S toga, da bar za oko, a nešto i po obličju spasemo starinu, predlažem Vam ja onaj već od starine poznati način, koji bi mogao dovoljno oblakšati čitanje poluglasa, a opet ga ne bi sa svim dokinuo, način na ime onaj, da onaj poluglas, koji se ima čitati – i to kao *a* – obilježite znakom (n. pr. kao *l*) i tim da ga razlučite od onoga poluglasa, koji se nema čitati. To bi došlo od prilike na ono isto, što će se po svoj prilici morati uvesti i kod *jata*, da se razluči *ê* od *ja*. Ja bih dakle svagdje, gdje ima po nauci razloga poluglasa, i zbilja ga pisao; a opet bih sve one poluglase, gdje se danas mjesto njekošnjega muklog izgovora čuje *a*, označio gori pomenutim znakom, dakle: *načeti*k*i*, *krêpi*k*i*, *kroti*k*i*, *lak*i*k*i, *lîgi*k*i* (t.j. da se čita *lagak*, ne pako *lgak*); a u genitivu: *načeti*k*a*, *krêpi*k*a*, *kroti*k*a*, *lak*i*a*, *lîgi*a** (t.j. *lagka* = *laka*) itd.

To isto valjalo bi i za dometke: *îci*, *îni* itd. Rieč *pravidîni* pisao bih *pravidîni* tj. *pravadan*; rieč *listi*c*i* isto tako: *listîci* (genitiv *listi*c*a* ili *listîci*?).

⁶⁸ Prijepis ovoga pisma čuva se u Arhivu samostana sv. Marije u Glavotoku na otoku Krku.

Ja bih na dalje pisao *dínı*, ali i *dínıı* (t.j. *danas*), *síşıdı* (t.j. *saşad*), *tímını* (t.j. *taman*), *díždı* i *dížda* (t.j. *dažda*), *sínımı* (tj. *sanam*), *stıza* (t.j. *staza*). Radi konsekvencije mora se pisati *dobrı* (tj. *dobr*), *vêtrı* (t.j. *vêtr*) – prem da bih ja i ovdje volio *a* imati. To su oni slučaji, gdje je hrv. jezika i protiv etimologijskih razloga, od puke težnje za lakoćom izgovora po dva konsonanta rastavio samoglasom *a*. Kako ćete npr. pisati *jesam*? da li *esmı* t.j. *jesm* ili *esamı*?

Razumije se po dojakošnjem izlaganju mojega mišljenja da bih pisao i zaimena po istom principu, dakle *tı* (=ta), *sı* (=sa) ili *nı* (=na). Isto tako *tıkmo* (tj. *takmo*); pače i *kıgda* (t.j. *kagda*), *tıgda* (tj. *tagda*). Za što ovdje pridržavati *o*, kad imamo još i danas žive forme: *kada*, *tada*, koje se razviše iz: *kagda*, *tagda*.

Slažem se, da poslije č, ž, š ne pišemo *ju* nego *u*, isto tako da pišemo dative na *omu*, *emu* (m. *umu* ili *uumu*). Imperfekte pisao bih jednostavno, dakle na *ah*, gdje pred njim stoji *a* ili *ja*, ali ako je pred njim *ê*, ondje bih ostavio *êah*, npr. ja bih pisao: *pisahı*, *dêlahı* i *hvalê'h* (tj. *hvaljah*), ali *pletêahı* (tj. *pletêah*) itd. Isto tako pisao bih ženski spol sastavljene deklinacije samo jednim *a*: *dobra* (ne pako *dobraa* niti *dobraê*) i u genitivu *dobrago* a ne *dobraago* itd.

Tako mislim, da sam Vam odgovorio redom na sve točke, koje se u Vašem štovanom pismu spominju. Što se akcenta tiče, može biti bi zbilja dobro bilo, bar naglašenu slovku kod mnogoslovčanih rieči bilježiti – od prilike onako, kako se u lat. crkv. knjigah čini. Jednoslovčane i dvoslovčane (?) mislim da se već i onako razumiju.

Drago bi mi bilo, da sam ovom diskusijom s Vama budi bar ob istini moga uvjerenja uputio bud bar povoda dao novu razmišljanju pak i novim razlogom, kojimi ćete svoje dojakošnje predlaganje braniti. Želim čuti prigodice Vaš odgovor. Ako me imate još što upitati, obećajem u napredak skoriji odgovor.

Mi smo, Vaši poznanici, sad već nakon ferija svi ovdje na okupu, svatko ide za svojim poslom.

Pozdravljamo Vas svi te želimo Vama i preč. kanoniku Brčiću uspješan da bude onaj trudni posao, kojega se u ime božje laćate. Da bog naspори!

Vaš iskreni štovalac

V. Jagić

18/10/69.

U Beču 9 kolovoza 1881

Velečastni Gospodine i mnogocienjeni prijatelju!

Vaše štovano pismo ne nadje me u Petrogradu, odakle sam prije 5 nedjelja odputovao bio u Austriju, na pose u hrvatsku domovinu. Istom na povratku dodje mi ovamo u Beč hrpa pisama iz Petrograda, medju drugima i Vaše. Hitim odgovoriti Vam. Ja dakako Vašega "Priloga" nijesam još ni vidio, Miklošić u kojega bijah sinoć već je svoj eksemplar zapakovao, jer se sprema na put u Garteri; u Zagrebu za čudo

ne pokaza mi ga dr. Rački, prem da sam bio kod njega, no i on je sada zabavljen gradjom svoje na polovicu porušene kuće. Ne mogav dakle jošte vidjeti Priloga, koji me za cielo čeka u Peterburgu, mogu o njegovu sadržaju i obliku suditi tek po Vašim riečima. Ja posvema odobravam Vaša načela, koja se jednom riečju mogu izraziti tako: piši kako je stajalo u najstarijim nam poznatim tekstovima hrvatske glagoljske recenzije. Ne znam samo, da li je praktično bilo za slogove *lja, nja* pisati *la, na*? Ipak sam i ja toga mišljenja, koje sam ne davno čak i naštao, da *ê* prvobitno za cielo nije mogao izražavati tako različita dva zvuka kao *ê* i *ja*, nego valjda samo *ê*. Pristajem dakle i u tome uz Vas. Pravo ste uradili i u tom, što pišete pune oblike na *ii*.

Što se slova tiče, ja ne mogu vam odobriti što Vi štitite nam svetinju glagolicu. Tko neće da žrtvuje ono malo truda, da se nauči glagoljski čitati iz poštovanja prema našoj narodnoj starini, taj ne bi za slovinsku liturgiju mnogo mario, baš da mu naštao latinicom.

Nu ako samo rimska kurija ne štedi troška, ja bih svakako predložio, da se iste knjige naštao podjedno: ćirilicom.

Vi znate, da je Bosna imala nekoliko vjekova svoju katoličku, ćirilskim slovima pisanu literaturu. Vi isto tako znate, da danas Bošnjaci ništa toliko se ne boje koliko da će im Austrija = Hrvati oteti ćirlicu, kojoj privikoše. Rimska kurija uradila bi mojem mnienju umno, da naveže na historijske tradicije, pak da katoličkim bošnjacima ostavi na volju slovinsku liturgiju a u ćirilskoj odjeći; to bi najprije sprijateljilo s katolicima i pravoslavne. Ja dakle mislim ovako: glagolica je preča, ima veća prava, bez nje nikako; ali u drugom redu bilo bi koristno da se sve isto tako štampa i izdaje bosanskom ćirilicom.

Čim dodjem u Petrograd, pobrinit ću se, da dobije[te] knjigu Sreznevskoga “Древние славянские памятники юсового письма”⁶⁹ i knjigu Voskresenskoga o prievodu Apostola. Potpunog izdanja starog teksta nema.

Budite uvjereni, mnogocienjeni prijatelju, da sam uvijek rad služiti Vam čim samo mogu. Koliko biste se god puta obratili na me, postarat ću se da zadovoljim Vašoj želji.

Ja ostajem još 5-6 dana u Beču, a za dvie nedjelje vratit ću se preko Berlina u Peterburg.

Srdačno Vas pozdravlja i klanja Vam Vaš

stari znanac i prijatelj
V. Jagić

odpisao 2/XI 81

U Beču 2 junija 1887

⁶⁹ Срезневский И. И. Древние славянские памятники юсового письма с описанием их и с замечаниями об особенностях их правописания и языка. СПб., 1868. Pomoć u čitanju ponudila je Mirosława Mostepanuk, sestra sv. Bazilija u Grkokatoličkoj ukrajinskoj crkvi, doktorandica na Papinskom orijentalnom institutu, kojoj ovim putem zahvaljujem.

Prečastni Gospodine i prijatelju!

O istoj stvari počastio me svojim posjetom već prije dvie-tri nedjelje s. Eusebije Fermengjin. Ja sam mu otvoreno rekao, da sam za crkvenu ćirilicu, a ne za Vukovu. Vi se sklanjate prividno k drugomu mišljenju, ali u stvari mi smo si bliže, nego li se na prvi pogled čini, jer evo i Vi, čini se, predlažete mjesto *ju* staro *ю*, a mjesto *ja, je*, staro *ѧ, ѧ*; zadržajete dakako *ѣ*, uvodite *Ѥ* – i s time [se] slažem; a po pravopisu srpskom *ѣ*. Radi se dakle samo o tipografskom obliku slova! Ja bih i u tome volio liepu staru ćirilicu, nego li gradjanicu – jer starina treba da je konservativna – ali da pravo kažem, nijedna današnja ćirilica (stara) nije meni po ćudi. Ne znam, na čij će se trošak sve te knjige štampati i koliko je nakladnik voljan u to ime žrtvovati, Kad biste mogli nagovoriti propagandu da naruči nove tipove (slova), po mojemu mišljenju trebali bi uzeti za uzor i primjer liepa crnogorska izdanja 15 vieka i po njima nešto malo prigladiti. To bi bilo djelo dostojno velike ideje!

Tada bi propaganda ili rimska kurija ili crnogorska vlada (ne znam komu da ubrojimo to u zaslugu) osvjetlala sebi lice te stvorila nešto što bi bilo nje dostojno i od čega ne bismo imali zazirati.

Slova kojima sam ja štampao Zografsko jevangjelje i Marijinsko, a i Šafařikova odveć su krupna, tusta i crna – slova, kojima štampaju Rusi u sinodalnoj tipografiji, nešto su ljepša, ali opet nisu više kritike. A po našim najstarijim crnogorsko-mljetčkim izdanjima dala bi se prenarediti upravo uzorito liepa slova!

Evo Vam moje mišljenje o toj stvari, a Vi uradite, kako najbolje umijete.

Vašega “ogleda” nisam dobio (a pismo stiže mi) – nego možda će još doći, a ja hitam ne bih li Vas zatekao jošte u Zadru.

Vaš

stari prijatelj i
štovalac
V. Jagić

U Beču 8 junija 1887

Danas dobih pismo iz Kotora od g. Sundečića, dakle vidim, da se naš sviet puno zanima za nove crkvene knjige te da će teško biti svima da ugodite. On mi piše, da će Vaše osnove lako naići u Crnojgori na odpor te se boji da knjaz ne bi take knjige ni propustio u Crnu goru!! Smatram si za svetu dužnost, da Vas i opet umolim, da u toj stvari popustite što se više može: po mojemu mišljenju odreći se građanskih slova – nije nikakva šteta, zašto dakle da se ne bi knjige štampale ako ne onakom liepom ćirilicom, kako predložih u posljednjem pismu, a ono makar upravo onakim slovima, kakima se štampaju crkvene knjige za pravoslavnu braću u Srbiji? Istina, koliko ja znam, u njih većinom i nema svojih crkvenih knjiga, već upotrebljuju

Vi ste u tekstu, koji mi poslaste na ogled, svuda (gotovo; gdje gdje ipak nema) uspostavili ъ – po teoriji to je liepo i dobro; ali se pita, nije li to sada već prekasno? Neće li to svešteniku kod čitanja biti velika smetnja? Kako bi bilo, da Vi ъ izostavite u rieči svagdje, gdje se ono za cielo ni u 12 ni u 13 stoljeću nije izgovaralo? Zašto da pišemo СПАСЕНИЕ mjesto СПАСЕНИИ или СПАСЕНІЕ, za što СКАЖИ mjesto СКАЖИ? Zašto СЛѢНЦЕ mjesto СЛѢНЦЕ? Zašto ПОКОРѢНЫИ mjesto ПОКОРѢНЫИ? Zašto ЕДИНѢСТВА mjesto ЕДИНѢСТВА? Ja bih držeći se naših spomenika 13–15 ili 16 stoljeća ъ pisao samo gdje se izgovara ili može izgovarat kao а napr. ДѢНѢ, СѢНѢ, ВЪЗДѢХА, zatim poslije р, д i na koncu rieči – inače bog s njima, ja bih ga izostavljao, jer naš zadatak nije tjerati filologiju, već mudro birati zlatnu sredinu. Za to ja bih pisao ОТЬЦѢ, no ne bih ОТЬЦЕ već ОТЬЦѢ, bih СѢНѢ no ne bih СѢНА već СНА – to bi se podudaralo s Vašim БЛАГООБРАЗНА (gdje je valjda slučajno ispaо u Vašem “ogledu” ъ), s Vašim ПРИЗРИ (gdje bi po gramatici trebalo ПРИЗЪРИ), a valjda i МНОГѢ nećete pisati МЪНОГѢ?

Mislim da ste uvjereni o mojoj iskrenoj nakani da poslužim dobromu djelu i da Vam olakotim tešku zadaću.

iskren poštovalac
V. Jagić